

ВІДГУК

рецензента - кандидата юридичних наук, старшого наукового співробітника Колодяжного Максима Геннадійовича - на дисертацію Волкова Сергія Вікторовича «Запобігання злочинності в сфері обігу гуманітарної допомоги в Україні», поданої на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право

Ознайомлення із дисертацією, публікаціями за темою дослідження дає підстави стверджувати, що С. В. Волковим проведений на належному методологічному рівні великий обсяг наукової роботи. Загалом можна констатувати, що представлена праця є теоретично й практично значущою для кримінологічної науки, а її автор виконав усі дослідницькі задачі й досяг поставленої мети.

Актуальність теми дослідження, здійсненого С. В. Волковим, зумовлюється тим, що Україна та Український народ на теперішній час переживають, напевно, найскладніший етап у своїй давній історії, зумовлений широкомасштабною збройною військовою агресією з боку російської федерації. Катастрофічні наслідки війни (знищення та пошкодження десятків тисяч житлових будинків, об'єктів соціальної та критичної інфраструктури; дефіцит продовольчих та побутових товарів; гостра нестача паливно-мастильних матеріалів; фізична неможливість отримання базових соціальних, медичних, освітніх та інших послуг тощо) перетворились на об'єктивну причину активізації в українському суспільстві та за його межами потужного волонтерського та меценатського руху, розширення діяльності різноманітних благодійних фондів та груп соціальної підтримки. Вони спрямовують на теперішній час свою шляхетну й соціально значущу діяльність на акумулювання фінансових, технічних, організаційних, фізичних, інформаційних та інших ресурсів щодо забезпечення військових підрозділів Збройних Сил України вкрай необхідними засобами фізичного захисту та відповідними зразками озброєння, а також уразливих категорій

цивільного населення (біженці, внутрішньо переміщені особи) продуктами харчування, засобами гігієни та ін.

Для розуміння серйозності окресленої соціальної проблеми та масштабності обігу гуманітарної допомоги в Україні протягом останніх двох років скористаємось результатами спеціальних досліджень, здійснених профільними міжнародними організаціями у цій сфері. Зокрема, відповідно до Світового індексу благодійності, який розраховується на підставі даних британської благодійної організації Charities Aid Foundation, Україна у 2023 р. посіла друге місце у світовому рейтингу, поступившись лише Новій Зеландії. На відміну від інших, більш заможних і мирних держав світу, масштабування благодійного руху та розширення суб'єктів надання й отримання гуманітарної допомоги в Україні є, на жаль, вимушеним заходом через війну та її наслідки.

Так сталося, що будь-яка, у тому числі благодійна, діяльність нерідко поєднується із тими або іншими зловживаннями. У цьому зв'язку обіг гуманітарної допомоги в Україні не позбавлений низки протиправних діянь з боку осіб, залучених до процесу його надання та одержання. З урахуванням обсягу обігу гуманітарної допомоги у нашій країні сукупність таких незаконних проявів утворює навіть окрему групу злочинності, яка потребує відповідного наукового дослідження, пізнання природи етіології таких діянь та розробки адекватних й ефективних заходів щодо обмеження поширення цього негативного соціального явища в українському суспільстві.

Саме анонсованим вище проблемам й присвячена дисертація С. В. Волкова. Це свідчить про її надзвичайну актуальність, особливо з урахуванням того факту, що наукова праця є фактично соціальним зрізом проблеми обігу гуманітарної допомоги в Україні, умовно кажучи, в режимі реального часу. Адже дослідження здійснене у перебігу військових дій й у час функціонування в Україні тисяч благодійних організацій та діяльності ще більшої кількості окремих волонтерів й інших осіб, не байдужих до горя і проблем оточуючих.

З урахуванням переліченого спроба здобувача дослідити проблему злочинності у сфері обігу гуманітарної допомоги в Україні, пізнати її соціальну природу, вивчити особливості функціонування цього феномену на сучасному етапі існування нашої держави, а найголовніше – запропонувати науково обґрунтовану модель кримінологічного запобігання злочинам, поширеним у цій царині, заслуговує виключно на високу оцінку.

Здійснене С. В. Волковим дослідження спрощує пошук відповідей на чимало важливих й водночас непростих запитань, як-то: Який стан наукової розробки малодослідженої в українській кримінології проблеми злочинності у сфері обігу гуманітарної допомоги? Які наразі мають місце види, форми гуманітарної допомоги та принципи її обігу? Які кількісні та якісні показники, включаючи латентність, кримінальних правопорушень, пов'язаних з обігом гуманітарної допомоги? Яким є узагальнений кримінологічний образ особи злочинця, винного у тому чи іншому посяганні або зловживанні при ввезенні на митну територію України, отриманні, наданні, розподіленні, зберіганні та інших формах використання гуманітарної допомоги? Які причини та умови детермінують кримінальні правопорушення у сфері обігу гуманітарної допомоги? Якою є стратегія запобігання правопорушенням у вказаній галузі? Яким є сучасний зарубіжний досвід у вказаній царині та можливі шляхи його впровадження в Україні з тим, щоб поменшало зловживань щодо обігу гуманітарної допомоги? тощо.

Слід відзначити глибоку обізнаність автора про нормативно-правову базу і механізм надання гуманітарної допомоги в Україні у період правового режиму воєнного стану. Це стосується законодавства, яке було прийнято в Україні у цій сфері у 2014-2021 рр., а також тих підзаконних нормативно-правових актів, що у стислий термін прийнято в Україні після 24 лютого 2022 р.

Заслуговує на підтримку самотутній авторський підхід, який не вкладається у класичний алгоритм висвітлення матеріалу більшості

дисертацій, що стосується питань запобігання злочинності або її окремих проявів. Здобувач спирається на міжнародну теорію і практику у сфері обігу гуманітарної допомоги. Також імпонує побудова дисертантом системи запобігання таким кримінальним правопорушенням відповідно до послідовності та логіки обігу гуманітарної допомоги, а також суб'єктів, залучених до цього багатоетапного процесу.

Перелічені та інші обставини указують не лише на підвищену актуальність проблематики, яку ґрунтовно дослідив С. В. Волков, а й свідчать про високу якість здійсненого дослідження.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків та рекомендацій, сформульованих у дисертації, їх достовірність. Об'єкт та предмет представленого кримінологічного дослідження визначений у цілому коректно. Наукова праця базується на системному підході до проблем, поставлених у ході наукового пошуку, характеризується належним рівнем наукових узагальнень.

Методологічна база дисертації загалом відповідає вимогам сучасної правової і кримінологічної науки в указаному аспекті. Для отримання кінцевого наукового результату автор обрав вірну методику дослідження, правильне застосування наукового інструментарію для здійснення поставлених дослідницьких задач.

Особливістю методологічної бази є поєднання філософських, загальнонаукових й спеціальних методів дослідження.

Слід відзначити продуману структуру дисертації, її методологічну основу, вірно й логічно побудований дослідницький процес. Перелічені складові зумовлені передусім архітектонікою предметної сфери наукового пізнання складної кримінологічної проблематики. У науковій праці вміло і послідовно вивчено окремі дослідницькі питання. Вони стосуються:

- гносеологічних аспектів проблеми обігу гуманітарної допомоги в Україні;
- системи цього соціального явища, яке утворюють кримінальні

правопорушення, передбачені не лише спеціальною нормою, якою є ст. 201-2 КК України (незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги), а й кримінальні правопорушення, передбачені статтями 185, 190, 191, 210, 262, 308, 312, 313, 320, 354, 357, 364, 364-1, 365-2, 368–369-2, 410 КК України, що передбачають кримінальну відповідальність за ті або інші дії різних суб'єктів із товарами та послугами, що відносяться до категорії гуманітарних;

- етіології розглядуваного феномену;

- праксеологічних питань щодо перспективних напрямів кримінологічного запобігання злочинам у сфері обігу гуманітарної допомоги.

Дисертація містить чимало наукових задач, зумовлених необхідністю розробки, конкретизації дефініцій окремих понять та їх застосування у перебігу дослідження, як-то: «емерджентний підхід», «аксіологічний міждисциплінарний підхід», «гуманітарна допомога» та ін. У цілому автор упорався із цією достатньо складною задачею. Це свідчить про його наукову зрілість, орієнтування у множинності понятійно-категоріального апарату кримінологічної науки, здатність до наукового аналізу й можливість виділяти саме значущі знання та інформацію у межах предмета дослідження.

При написанні дисертації здобувач дослідив значну кількість наукової літератури (усього 268 джерел). Бібліографія дослідження включає кілька блоків:

а) література, що стосується загальнотеоретичних уявлень про досліджуваний феномен;

б) нормативно-правові, у тому числі міжнародно-правові акти, де регламентовано питання гуманітарної допомоги, її видів, засад розподілу та ін.;

в) праці, де розкривається запобіжна складова означеної проблематики.

Глибоке пізнання кримінологічної природи розглядуваного соціального явища дозволило С. В. Волкову зануритись у соціальну, функціональну, правову матерію досліджуваних питань. У підсумку автор

зміг вірно побудувати увесь дослідницький процес і досягти поставленої мети.

Наукова новизна висновків, пропозицій та рекомендацій, сформульованих у дисертації полягає в тому, що дисертація є одним із перших кримінологічних досліджень, присвячених проблемі злочинності в галузі обігу гуманітарної допомоги.

Особливої уваги заслуговують положення наукової новизни із рубрики «уперше». Вони стосуються: розрізнення різних видів гуманітарної допомоги; здійснення кримінологічного аналізу причин злочинності у сфері обігу гуманітарної допомоги; характеристики кількісних та якісних показників таких кримінальних правопорушень; надання кримінологічної характеристики особи злочинця у сфері обігу гуманітарної допомоги; авторської розробки трирівневої моделі запобігання злочинності в сфері обігу гуманітарної допомоги, яка включає: правовиховні заходи з підвищення інформаційної культури і правової обізнаності учасників обігу гуманітарної допомоги, проведення заходів із формування правосвідомості й підвищення правової культури учасників обігу гуманітарної допомоги, інноваційні заходи щодо інформування з правоосвітньою і правовиховною метою, соціальну пропаганду реальних практик особистої участі громадян у свідомій підтримці охоронних правових норм щодо відповідального та цільового використання гуманітарної допомоги.

Безперечно, наукове знання певним чином прирощено завдяки положенням наукової новизни, які удосконалені та дістали подальшого розвитку у представленій роботі.

У цілому презентовані автором елементи наукової новизни є достатніми для дисертаційного дослідження такого рівня.

Практичне значення дисертаційного дослідження, яке розглядається, не викликає сумнівів, адже його результати мають у подальшому перспективу використання у:

- науково-дослідницькій діяльності – під час проведення наукових

пошуків для подальшого дослідження проблематики з вивчення кримінальних правопорушень у сфері обігу гуманітарної допомоги;

– правотворчій діяльності – з метою використання отриманих результатів у процесі розроблення законодавства, що регламентує обіг гуманітарної допомоги в Україні, а так само охоронних правових норм у вказаній галузі;

– правозастосовній діяльності – для вироблення актуальних напрямів запобігання цим правопорушенням, поєднаних із удосконаленням діяльності відповідних суб'єктів у цій царині;

– навчальному процесі – при викладанні дисципліни «Кримінологія», «Запобігання злочинності в умовах воєнного часу» та ін.

Про практичну значущість представленої дисертаційної роботи свідчить також Акт впровадження її результатів у навчальний процес Тренінгового центру прокурорів в Україні від 12 грудня 2023 р.

Повнота викладу наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, в опублікованих працях. Результати дисертації з достатнім ступенем репрезентативності викладені у 7 наукових працях. З них: у 3 статтях, опублікованих у наукових фахових виданнях, перелік яких затверджено МОН України, а також 4 тезах доповідей на науково-практичних заходах.

Наукові публікації дисертанта свідчать про його послідовну та наполегливу роботу над розв'язанням поставленого наукового завдання. У публікаціях відображені усі розділи дисертації. Окрім цього, її результати апробовані.

Оформлення дисертації. Дисертація С. В. Волкова у цілому оформлена згідно із нормативними вимогами і стандартами, які передбачені для такого виду досліджень. Робота написана державною мовою з дотриманням наукового стилю. Положення, висновки та пропозиції, що містяться у науковій праці, характеризуються завершеністю,

аргументованістю й послідовністю.

Попри загальне позитивне враження від авторських ідей та розкриття основних питань представленого дисертаційного дослідження С. В. Волкова, воно природньо не позбавлене певних дискусійних положень, які потребують додаткової аргументації. Зокрема:

1. Мають місце окремі недоліки, що відносяться до вступу дисертації:

а) визначений предмет дослідження є дещо вузьким за реальний обсяг визначених наукових завдань. Тому напрошується доповнення назви дисертації словосполученням «кримінологічна характеристика»;

б) не зазначені такі спеціальні методи кримінологічного дослідження, як статистичний та метод конкретно-соціологічних досліджень (вивчення документів, опитування та ін.), які активно застосовано у дисертації;

в) в емпіричній базі дослідження не конкретизовано статті КК України по вивченим автором матеріалам кримінальних проваджень.

2. Приділення уваги у дисертації не всім традиційним рисам і ознакам особи такого злочинця не дозволило автору повною мірою знайти остаточну відповідь на питання щодо причини вчинення злочинів у сфері гуманітарної допомоги. Адже мотиви цих правопорушень досліджені частково. У роботі варто було б відштовхуватись від корисливої природи цих злочинів та їх учинення у специфічних умовах воєнного часу. Адже сам дисертант, наводячи приклади із судової практики і у випадку із перепродажем 3-х дитячих візків (С. 128), й із заволодінням псевдоволонтером бронезилетів (С. 132), є зайвим доказом тези про домінуючу корисливу мотивацію винних. Звідси треба будувати усю методологію і стратегію запобігання.

3. Вважається недоречним вживання терміну «інформаційна причинність» (С. 141, 143). Річ у тім, що кожній науковій категорії, що охоплюється кримінологічною детермінацією, виділяється у структурі останньої власне місце, адже кожна складова детермінації виконує конкретну детермінуючу функцію. На певні складнощі щодо співвідношення різних елементів понятійно-категоріального апарату детермінації вказує одночасне

використання здобувачем таких понять, як «безпосередня причина», «криміногенний ризик», «причини злочинності» (С. 144, 145), «криміногенний фактор» (С. 154). Тому напрошуються крилаті слова О. М. Костенка, який у цьому зв'язку влучно підкреслив, що у сучасній українській кримінології набув поширення так званий еклектичний позитивізм. Він має вигляд «теорії факторів» і не розрізняє причини та умови злочинів. Звідси у кримінології склалася ситуація, коли дослідники «за деревами не бачать лісу».

З урахуванням викладеного, є прохання до шановного дисертанта все ж таки уточнити: чим, на його думку, відрізняється причина від умови злочину та чи буде коректним віднесення об'єктивних криміногенних чинників інформаційного характеру до категорії причинності, яка все ж таки має суб'єктивну природу?

4. На С. 146 автор намагається знайти пояснення витоків злочинної поведінки правопорушників, ґрунтуючись на теорії Ч. Ломброзо. У цьому зв'язку наводиться така теза: «...в людей у ситуаціях реальної загрози життю, в стані стресу, викликаного небезпекою наближеності чи перебування в епіцентрі бойових дій, відчуття страху ... можуть призвести до ... злочинних діянь з товарами чи послугам, що належать до категорії гуманітарної допомоги». Іншими словами, автор хоче сказати, що через страх та паніку людина присвоює чужу гуманітарну допомогу або вчиняє інші подібні корисливі протиправні діяння. Подібне судження потребує додаткового обґрунтування, бажано із використанням результатів емпірики.

Аналогічно шановний дисертант наполягає у роботі, що «причиною злочинності може слугувати певне фізіологічне чи біологічне відхилення, притаманне чи набуте особою, наприклад, неконтрольоване відчуття голоду для людей похилого віку» (С. 146), переносячи цю тезу на детермінацію злочинності у сфері обігу гуманітарної допомоги.

Річ у тім, що правопорушення у сфері обігу гуманітарної допомоги мають яскраво виражений корисливий характер, в основі породження яких

перебуває деформована свідомість, спрямована на задоволення низки потреб у специфічний спосіб. І доступ до низки гуманітарних товарів і послуг лише спрощує злочинцям реалізовувати власні сформовані злочинні корисливі настанови. Тому думка, що в основі корисливої мотивації правопорушників перебувають детермінанти біологічного характеру, є не зовсім переконливою, адже ігнорує яскраво виражену соціальну детермінуючу природу таких кримінальних правопорушень.

5. При формуванні методології дослідження, зокрема щодо визначення засад запобігання кримінальним правопорушенням у сфері обігу гуманітарної допомоги, варто спиратись на думку аналітика польського Інституту міжнародних справ, Патрика Кутела, якого цитує сам автор на С. 188, 189 дисертації: «гуманітарна допомога буде потрібна до тих пір, поки у світі існуватимуть війни, бідність та насильство...».

Здобувач не осягнув до кінця глибини наведеної тези. Є думка, що її суть мала б бути покладена у парадигму обмеження поширення багатьох зловживань у сфері обігу гуманітарної допомоги. Виходячи із цього, загальносоціальний рівень запобігання таким правопорушенням, від якого здобувач у дисертації невиправдано відмовився, повинен включати складну, фінансово і організаційно витратну, однак при цьому дуже ефективну й водночас шляхетну справу відповідних міжнародних суб'єктів. Вона (справа) має спрямовуватись, відповідно, на скорочення у різних регіонах світу кількості збройних конфліктів, включаючи російсько-українську війну, зменшення бідності та голоду, особливо у найбільш економічно й соціально вразливих азійських та африканських державах. У цьому контексті виникає нагальна необхідність інституційного удосконалення системи міжнародної безпеки. Це передбачає, окрім іншого, реформування ООН, поєднаного зі зміною складу Ради Безпеки та інтенсифікації роботи Генеральної Асамблеї. Подібні консолідовані міжнародним співтовариством дії мають призвести до того, щоб ООН перетворився з глобального органу, який говорить про війну і голод, на суб'єкт, здатний реально й у прийнятні терміни вирішувати ці

глобальні проблеми людства. Тобто без війн та бідності природньо відпаде або значно скоротиться потреба у наданні та отриманні гуманітарної допомоги, а значить зменшаться ті або інші зловживання в указаній царині.

6. Дисертація, як і будь-яка об'ємна наукова праця, не позбавлена окремих неточностей технічного характеру:

– на С. 119 прізвище відомого ученого-кримінолога у відповідному відмінку зазначено не А. Благої, а помилково - А. Благи;

– на С. 157 дисертація названа публікацією;

– вищий судовий орган України зараз називається Верховний Суд, а не «Верховний суд України» (С. 168);

– описка: «дозволяє зробити констатувати про таке» (С. 176).

Висловлені судження істотно не впливають на загальну високу і позитивну оцінку дисертаційного дослідження С. В. Волкова. При цьому репрезентативність отриманих автором наукових результатів, обґрунтованість здійснених ним висновків і наданих пропозицій не піддаються жодному сумніву.

Дисертація є самостійно виконаною, завершеною роботою. Порушень академічної доброчесності у ній не виявлено.

Зміст дисертації відповідає заявленій автором науковій спеціальності 081 – Право.

ЗАГАЛЬНИЙ ВИСНОВОК:

Дисертація *Волкова Сергія Вікторовича «Запобігання злочинності в сфері обігу гуманітарної допомоги в Україні»* відповідає вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у вищих навчальних закладах (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 р. № 261, Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44, а її автор – *Волков*

Сергій Вікторович – заслуговує на присудження ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право.

Рецензент –

**Завідувач відділу кримінологічних досліджень
Науково-дослідного інституту вивчення проблем
злочинності імені академіка В. В. Сташиса
Національної академії правових наук України,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник**

Максим КОЛОДЯЖНИЙ

